

Bazylika Św. Andrzeja Apostoła w Olkuszu i jej zabytki

Bazylika Mniejsza pw. Św. Andrzeja Apostoła w Olkuszu jest jednym z najcenniejszych kościołów w Polsce i jednym z największych w Małopolsce. Znajduje się na ul. Szpitalnej 1.

Nie jest znana data budowy świątyni ani data jej konsekracji, ale cechy architektoniczne **prezbiterium** (np. podłoga w kształcie prostokąta) świadczą o **XIII-wiecznym pochodzeniu kościoła**. Według niektórych opracowań, fundatorem kościoła był król Kazimierz Wielki. W środku prezbiterium znajduje się krypta.

Materiałem budowlanym, użytym do budowy świątyni, była **cegła i czerwony piaskowiec**.

Po raz pierwszy na temat parafii wzmiankuje się w 1184 r.

Najprawdopodobniej **najstarsza część kościoła – prezbiterium**, została wybudowana **w stylu późnoromańskim** (prostokątny kształt i jednonawowość). W późniejszych latach **kościół był przebudowywany**, ze względu na zniszczenia dokonane przez najazd tatarski w 1241 r. oraz pożary, jakie miały miejsce w latach 1370 i 1386.

Być może **Król Kazimierz Wielki zainicjował odbudowę i rozbudowę kościoła w stylu gotyckim**, co podkreśla **Jan Długosz** w swojej kronice. Powstały wówczas **trzy nawy o takiej samej wysokości**, które zostały podparte **ośmiobocznymi filarami** (są dwa rzędy tych filarów) i zakończone u góry **sklepieniem krzyżowo-żebrowym**.

Nawa główna jest dwa razy większa od naw bocznych. W ścianach naw bocznych umieszczone są gotyckie okna.

W XV w. wybudowano w stylu gotyckim **kaplicę św. Anny, zakrystię i skarbiec**.

Kazimierz Jagiellończyk, na mocy swojego dekretu z 1456 r. nadał kościołowi św. Andrzeja prawo do odbywania corocznego jarmarku, w dniu patronalnym św. Andrzeja.

W 1582 r. przebudowano ponownie kościół.

W 1620 r. **Stanisław Amenda**, zamożny olkuski gwarek, ufundował **kaplicę Loretańską, zwaną inaczej Amendzińską**, która została wybudowana na wzór kaplicy Zygmuntońskiej na Wawelu. Jest ona zamknięta żelazną kratą. W kaplicy znajduje się **cudowna, połączona figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem** z końca XV w. Pochodzi ona z nieistniejącego już kościoła Augustianów. Na ścianach kaplicy Loretańskiej widoczne są **gmerki** czyli mieszczańskie herby Stanisława Amendy i jego małżonki.

Pod koniec XVIII w. (w 1738 r.) nieopodal kościoła, wzniesiono w stylu barokowym **kaplicę św. Jana Kantego**. Znajdowała się ona na terenie cmentarza przykościelnego. Została ona przebudowana w stylu neogotyckim w 1897 r. z zachowaniem jednak barokowej fasady. W kaplicy, w ołtarzu znajduje się obraz ukazujący **cud dokonany w Olkuszu przez św. Jana Kantego, polegający na sklejeniu rozbitego dzbanka z mlekiem**. Kobięcie, która nieumyślnie

go rozbiła, groziły z tego powodu duże konsekwencje. Święty ulitował się nad nią i dokonał cudu.

W 1913 r. przy świątyni, z inicjatywy ówczesnego ks. proboszcza Smółki, zbudowano z wysoką na 63 m **neogotycką wieżę – dzwonnice** z piaskowca parczewskiego, wykonaną przez Sławomira Odrzywolskiego. **Dzwony** z tej dzwonnicy, których dźwięk podczas ich bicia, rozchodził się daleko poza Olkusz, zostały w czasie okupacji hitlerowskiej wywiezione przez Niemców w niewiadomym kierunku i nigdy już nie wróciły do olkuskiej dzwonnicy. Obecne dzwony, według opinii najstarszych mieszkańców Olkusza, im nie dorównują.

W 1997 r. kościołowi został nadany tytuł kolegiaty olkuskiej a w 2001 r. **papież Jan Paweł II** oluską kolegiatę podniósł do godności **Bazyliki Mniejszej**.

Pierwszym namalowanym obrazem kościoła jest **obraz Zygmunta Vogla z 1792 r.**

Zabytki Bazyliki Mniejszej św. Andrzeja w Olkuszu

Poliptyk Olkuski – z końca XV w., późnogotycki ołtarz, **jeden z czterech zachowanych na terenie całej Polski**. Autorem dzieła byli: Jan Wielki – Senior Cechu Malarzy w Krakowie, przyjaciel Wita Stwosza (pracy nie dokończył, bo zachorował wskutek pobicia przez innego malarza) oraz Stanisław Stary. Poliptyk składa się z pięciu części: na czterech skrzydłach widnieje 16 obrazów, namalowanych temperą na drewnie, które ukazują sceny z życia Matki Bożej, Pana Jezusa i św. Anny. W części środkowej znajduje się polichromowana rzeźba Matki Bożej z Dzieciątkiem z ok. 1480 r. Fundatorką Poliptyku była mieszcza Anna Sperhozowa.

Ołtarz św. Jana Kantego – rokokowy, pochodzi z II poł. XVII w. ukazuje św. Jana Kantego – profesora Akademii Krakowskiej, ubranego w togę, który w latach 1439/40 r. był proboszczem olkuskiej parafii św. Andrzeja. Ołtarz został ufundowany przez ks. Andrzeja Kantego Ślęczkowskiego dra filozofii na Akademii Krakowskiej, proboszcza olkuskiego. Św. Jan Kanta jest jednym z patronów parafii św. Andrzeja w Olkuszu, a odpust ku Jego czci obchodzony jest 20 października. Na ołtarzu znajduje się **figura św. Kazimierza Królewicza** - patrona Polski i Litwy, oraz **figura św. Nepomucena** – świętego, żyjącego w XIV w., męczennika, który odmówił ujawnienia treści spowiedzi świętej, za co został zamordowany przez króla czeskiego Wacława IV.

Chrzcielnica – została odlana w XVI w. w kształcie romańskiego kielicha z olkuskiego ołowiu.

Górujący nad wnętrzem krucyfiks – barokowy, po obu tego krucyfiksu, na łuku tęczowym stoją figurki: Matki Bożej i św. Jana.

Figura Chrystusa Frasobliwego – z XVIII w., znajduje się w tryptyku szafkowym w Kaplicy Loretańskiej.

Ołtarz św. Mikołaja – barokowy, pochodzi z XVII w.

Stalle – znajdujące się w prezbiterium drewniane ławy z końca XVI w., (1594 r.) wykonane w stylu manierystycznym, były ufundowane przez Adama Berneka.

Na **baldachimach** jest zapisany **fragment psalmu 133**:

„Oto błogostawcie Pana wszyscy słuchy Pańscy, którzy trwacie nocami w domu Pańskim. Wzniescie ręce wasze ku Miejscu Świętemu i błogostawcie Pana! Niechaj cię Pan błogostawi z Syjonu, Ten, który uczynił niebo i ziemię Roku Pańskiego 1594.

Wielki Ołtarz – późnorenesansowy, z połowy XVII w. W centrum znajdują się w nim obrazy namalowane na płótnie: przedstawiający ukrzyżowanie Pana Jezusa (z lat 40-tych XX w., u dołu), obraz ukazujący męczeństwo św. Andrzeja Apostoła (u góry). U podstawy ołtarza, w tzw. predelli, niegdyś znajdował się barokowy obraz Wieczery Pańskiej. Obecnie w tym miejscu jest jego replika, autorstwa malarza Stanisława Wywióła.

Chór muzyczny z początku XVII w.

Freski na ścianie prezbiterium – ukazują herby Polski i Olkusza, które są trzymane przez olkuskich gwarków.

Ambona – z 1639, jest wykonana z drewna w stylu wczesnobarokowym, ufundowana przez Pawła i Zofię Rudawskich. Ozdobiona jest rzeźbami. Na baldachimie znajduje się rzeźba Chrystusa z czterema Ewangelistami i czterema apostołami, w tym św. Andrzeja. Na podniebieniu baldachimu znajduje się wizerunek gołębicę, symbolizujący Ducha Świętego. Ponadto na ambonie widnieją rzeźby doktorów kościoła: św. Hieronima, św. Grzegorza I Wielkiego papieża, św. Augustyna, św. Ambrożego, jak również **kariatydami** z obnażonymi pierściami, co jest niezwykle rzadkością w kościołach.

Organy Hansa Hummela – z początku XVII w. Rozpoczął je budować w 1611 r. norymberski, niemiecki organmistrz Hans Hummel. Podczas tej budowy małoletni synek mistrza, zginął podczas upadku z rusztowania. Załamany śmiercią dziecka mistrz wyjechał a jego dzieła dokończył uczeń Hummela – Jerzy Nitrowski. Sam mistrz Hummel zmarł tragicznie w 1630 r. podczas budowy organów w Lewoczy. Budowa organów rozpoczęła się w 1611 r. Organy posiadają dwie klawiatury ręczne (**manuały**), klawiaturę nożną (**pedał**), 31 głosów i **1776 piszczałek**. Organy zostały poddane gruntownej renowacji w latach 2015 – 2018 przez holenderski warsztat organmistrzowski Flentrop Orgelbouw z Zaandam oraz krakowski warsztat konserwatorski Modulus. Po renowacji, organy zostały ponownie konsekrowane w dniu 7 października 2018 r. Hiszpański ekspert Julio Garcia L'lowera w opinii na temat organów, nazwał je „prawdziwym klejnotem polskiej tradycji”, o który należy dbać „dla chwały kraju i bogactwa sztuki europejskiej”.

Pod organami znajduje się epitafium poświęcone synkowi Hansa Hummela.

Srebrny Krzyż Gwarków – wysoki na półtora metra, wykonany z olkuskiego srebra, ufundowany przez gwarków olkuskich, znajduje się w kaplicy św. Anny.

Tron z tabernakulum – z przełomu XVI i XVII w., znajduje się w kaplicy św. Anny. Po bokach tabernakulum stoją figury Mojżesza i Eliasza.

Fresk z wizerunkiem Ippolito Aldobrandini – na ścianie kaplicy św. Anny, widnieje fresk upamiętniający kilkutygodniowy pobyt w Olkuszu w 1588 r. nuncjusza papieskiego, Ippolito Aldobrandini, który później został papieżem Klemensem VIII.

Obraz św. Anny i Maryi z Dzieciątkiem – jest umieszczony w zamurowanej wnęcie okiennej, nad tabernakulum w kaplicy św. Anny.

Rzeźba św. Anny z Jezusem, Maryją, św. Józefem i św. Joachimem - została wykonana z drewna lipowego przez olkuskiego rzeźbiarza, a zarazem nauczyciela rysunku w olkuskiej Szkole Rzemieślniczej – Władysława Turbasa, znajduje się w kaplicy św. Anny.

Zdobienia filarów – geometryczne wizerunki świętych, wykonane techniką sgraffito (z wł. graffiare – ryć, drapać, polega ona na nakładaniu warstw tynku lub gliny oraz na zeskrobywaniu elementów warstw tych materiałów, dokonywane w czasie, kiedy one nie uległy jeszcze utwardzeniu) na majestatycznych, kamiennych filarach Bazyliki, w latach 1960-68 przez prof. dr Józefa Edwarda Dutkiewicza. Artysta, podczas prac konserwatorskich kościoła, w 1968 r. spadł z rusztowania i zmarł.

Ołtarz św. Antoniego Padewskiego – XVII – wieczny, późnorenesansowy.

Ołtarz św. Jana Chrzciciela – z XVI w., renesansowy.

Ołtarz z pocz. XVII w. z obrazem Przemienienia Pańskiego na Górze Tabor, prawdopodobnie autorstwa Wojciecha Gersona – wybitnego pejzażysty, przedstawiciela realizmu, malarza warszawskiego.

Ołtarz z ukrzyżowanym Panem Jezusem, wczesnobarokowy, z poł. XVII w.

Krypta z grobowcem fundatora Kaplicy Loretańskiej – Stanisława Amendy – znajduje się w podziemiach świątyni.

Epitafia: epitafium Anny Starczynowskiej, z 1584 r. (zmarła tragiczną śmiercią podczas pożaru w Olkuszu), drewniane **epitafium poświęcone synkowi Hansa Hummła**, marmurowe **epitafium olkuskiego gwarka Jakuba Gwardzińskiego**, zmarłego w 1694 r., **epitafium Adama Berneka** (zm. w 1606 r.) oraz jego żony, **epitafium Tomasza Pękali** z II poł. XVI w., **epitafium ks. Wawrzyńca Strzeżowskiego**, **epitafium Zofii Jawińskiej z 1630 r.**, **epitafium barokowe Baltazara i Krystyny Horlemeusów z 1677 r.**, **epitafium Hieronima Spineka** zmarłego w 1615 r., **epitafium Anny z Włochów** zmarłej w 1602 r., **epitafium Macieja Słowaka** zmarłego w 1620 r.

Po bokach wielkiego ołtarza, we **wnękach, chronionych przez pancerne szyby**, znajdują się **zabytkowe naczynia liturgiczne** np. **pacyfikał z XIV w., misa chrzcielna z XVI w., na której przedstawiony jest wizerunek św. Sebastiana** i inne zabytkowe przedmioty.

Źródła:

-Anna Wywiół, Bazylika olkuska św. Andrzeja Apostoła, Wydział Promocji, Urząd Miasta i Gminy Olkusz, 2011 r;

-Bazylika Św. Andrzeja Apostoła w Olkuszu, Parafia pw Św. Andrzeja Apostoła;

-Zespół kościoła parafialnego pw. Św. Andrzeja Olkusz, Oprac. Tomasz Woźniak, OT NID w Krakowie, 21.04.2015 r., <https://zabytek.pl/pl/obiekty/olkusz-zespol-kosciola-parafialnego-pw-sw-andrzeja>;

-Katarzyna Ponikowska, Olkusz. Zabytkowe organy Hansa Hummla zostały uratowane! Są już po remoncie; <https://gazetakrakowska.pl/olkusz-zabytkowe-organy-hansa-hummla-zostaly-uratowane-sa-juz-po-remoncie/ar/13529650>;

-Olkusz ...na co dzień i na weekend, Urząd Miasta i Gminy Olkusz;

-Olkusz, Urząd Miejski w Olkuszu, 1992;

Oprac. Iwona Rams z ZS Nr 1 w Olkuszu